

TRADIȚIE ȘI INFLUENȚE LA DUNĂREA DE JOS

LIGIA BĂRZU

Unic reprezentant al romanității orientale, poporul român s-a format în urma unui proces în cadrul căruia a avut loc treptat împletirea civilizațiilor romane și geto-dace pe tot întinsul Daciei.

Importanța dacilor ca element de substrat în limba română, face ca una din sarcinile cercetării arheologice românești să fie aceea, de a surprinde etapele și formele în care a avut loc procesul de simbioză a lumii daco-romane și de constituire a unei culturi materiale și spirituale distincte, care să reflecte procesele etnolingvistice petrecute la Dunărea de Jos și integrarea spațiului carpato-dunărean în aria celor mai înaintate civilizații constituite în antichitate și la limita dintre antichitate și Evul Mediu — civilizația romană și bizantină.

Sub acest raport este interesant de constatat că, în perioada de existență a provinciei Dacia, cultura dacică sub ambele ei aspecte — materiale și spirituale — este încă relativ puternică.

Avem în vedere, în primul rând, perpetuarea unor tehnici și tradiții meșteșugărești, în special, în olărit. În al doilea rând, este vorba de forța cu care se conservă o serie de tradiții spirituale, în principal, în practicile funerare. Această constatare este valabilă deopotrivă pentru dacii rămași în teritoriile neadministrate de romani și la unele grupe de daci din provincie, cum sînt acelea cunoscut prin cimitirele de tip Soporul de Cîmpie — Locusteni.

Evident, aici trebuie să facem o demarcație clară între aspectele pe care le îmbracă cultura dacică în teritoriile neadministrate de romani, și formele și durata persistenței substratului dacic în provincie.

Este lesne de înțeles, că în judecarea acestei probleme noi, nu putem lua în considerare decît acele elemente pe care ni le furnizează cercetarea arheologică, ale cărei rezultate din ultimii 30 de ani sînt de-a dreptul spectaculoase.

Dacă procedăm la o analiză mai atentă a celor trei grupe culturale aparținînd dacilor liberi — Chilia-Militari, Sîntana-Arad și Poienești, apare extrem de frapantă concluzia că în pofida faptului că, provinciile romane au rupt unitatea teritorială a lumii dacice, aceasta evoluează uniform. În toate aceste trei complexe culturale se înregistrează o serie de procese paralele, care nu pot fi înțelese dacă nu se ține seama de substratul comun și

condițiile politice identice. Avem în vedere, în primul rînd, abandonarea așezărilor fortificate¹ și tendința de ocupare a zonelor deschise de cîmpie.

Cercetările din aria culturii carpice², cele din Muntenia și în primul rînd cele de la Militari³, Străulești⁴ și Mătăsaru⁵, ca și acelea din Vestul și Nord-Vestul Transilvaniei⁶ sînt revelatoare din acest punct de vedere.

Situația are analogii perfecte în provinciile romane occidentale⁷. Fără îndoială că o explicație a acestui fenomen trebuie căutată în intervenția forței militare romane, așa cum s-a presupus în cazul Moldovei,⁸ și cum este de bănuț în cazul Munteniei. Pe de altă parte, nu poate fi exclusă din judecată și probabilitatea ca aceste fluctuații topografice să fie în legătură și cu modificări în structura socio-economică a populației dacice libere și cu formarea unor noi circuite de schimb.

Cea de a doua modificare care este înregistrată de cultura tradițională dacică vizează nu numai părăsirea vechilor sanctuare tribale, ci *renunțarea la însăși ideea înălțării lor*. Într-adevăr în aria celor trei culturi, aparținînd dacilor liberi, nu a fost identificat, pînă acum, nici un sanctuar circular sau patrulater de tipul acelor cunoscute de la Grădiștea⁹, Pecica¹⁰, Bîtca

¹ Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1973, p. 17 și urm.; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n.*, Buc., Ed. Acad. R.S.R., 1974, p. 118 și urm.; Vlad Zirra, Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe „Cîmpul-Boja” Militari*, CAB, 1, 1963, p. 49 și urm.; S. Dumitrașcu, *Dacian fortifications in Crișana*, Thraco-Dacica, 1976, p. 239, și urm.

² Gh. Bichir, *op. cit.*; idem, *Carpicii în istoriografia română și străină*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 179 și urm.; I. Ioniță, V. Ursache, *Date noi arheologice privind rituri funerare la geto-daci*, SCIV, 2, 1968, 2, p. 211 și urm.; Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes*, Dacia, NS, 11, 1967, p. 177 și urm.

³ Vlad Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 49 și urm.; M. Turcu, *Fibule din sec. III și VI e.n. descoperite în săpăturile arheologice de la Militari*, CAB, 1, 1963, p. 373 și urm.

⁴ M. Constantiniu, *Străulești-Lunca*, CAB, I, p. 82 și urm.; M. Constantiniu, Panait I. Panait, Ioana Cristache Panait, *Șantierul arheologic Băneasa-Străulești*, CAB, 2, 1965, p. 75 și urm.; M. Constantiniu, Panait I. Panait, *Șantierul Băneasa-Străulești*, București, 6, p. 43 și urm.

⁵ Gh. Bichir, Eug. Popescu, *Cercetările de la Mătăsaru*, St. Com. Pitești, 1968, p. 81 și urm.; Gh. Bichir, *Săpăturile arheologice de la Mătăsaru*, Materiale, 9, 1970, p. 271 și urm.; Idem, *Les Daces libres*, Thraco-Dacica, București, 1976, p. 287 și urm.

⁶ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, Apulum, 7, 1968, p. 241 și urm.; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșu Aurit*, AMN, 4, 1967, p. 107 și urm.; S. Dumitrașcu, *Teritoriul dacilor liberi din Vestul și Nord-Vestul României* (Rezumatul tezei de doctorat, Buc., 1978); Gh. Lazin, I. Némethi, *Descoperiri dacice din secolele II—IV e.n.*, Crisia, 2, 1972, p. 199 și urm.

⁷ Guy Barraol, *La résistance de substrat préroman en Gaule*, în vol. *Assimilation et résistance*, București—Paris, Ed. Acad. Belles Lettres, 1976.

⁸ Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 17—19.

⁹ H. Daicoviciu, *Nouvelles domées concernant le sanctuaire-calendrier dace*, Dacia, NS, 9, 1965, p. 383 și urm. P. A. Bodor, *Blocurile cu litere grecești din cetățile dacice*, Crisia, 2, 1972, p. 27 și urm.; I. Glodariu, *L'origine de la conception architectonique des sanctuaires daces*, Thraco-Dacica, p. 249 și urm.; Materiale, 7, 1961, p. 302—306; H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Puncte de reper pentru cronologia cetăților și așezărilor dacice din munții Orăștiei*, ANM, 13, p. 71 și urm.

¹⁰ I. H. Crișan, *Ziridava*, Apulum, 5, 1965, p. 127 și urm.

Doamnei¹¹, Dolinean¹² sau Barboși¹³. Nu dispunem de nici un element care să ne îngăduie să stabilim dimensiunile exacte ale acestui fenomen, dar este de bănuț că el nu poate fi rupt de schimbările de ordin politic și social care au urmat impactului roman. Aceasta înseamnă că abandonarea ideii înălțării de sanctuare trebuie să fie, în mod obligatoriu, corelată de dispariția vechilor structuri politice și sociale, în primul rând, de dispariția regalității și a aristocrației sacerdotale, care au favorizat sau au impus chiar cultele al căror ceremonial prescria înălțarea lor.

În sfârșit, nu se poate să nu atragem atenția asupra tendinței de renunțare la unele tehnici tradiționale, cum sînt acelea legate de arta orfevriei și adoptarea, pe scară largă, a unor tipuri de bijuterii de producție sau de imitație romană. Ne gîndim, în primul rînd la fibula¹⁴ și la cerceii de argint¹⁵ în formă de coșuleț care reprezintă importuri, imitații sau dezvoltări locale după prototipuri romane sau romano-elenistice. Chiar și în cazul olăritului în care conservatorismul autohton se dovedește mai puternic, asistăm la modificări însemnate. Facem precizarea că atunci cînd vorbim de modificări, nu ne gîndim la creșterea cantității ceramicii romane de import, ci la producerea unei specii ceramice noi, care imită procedee tehnologice și forme romane. Cel mai caracteristic exemplu rămîne ceramica cenușie sgrunțuroasă¹⁶, atît de caracteristică culturii Chilia-Militari. Dar, nu avem dreptul să uităm că și în aria culturii carpice, al cărei conservatorism este mai puternic, sînt de recunoscut dacă nu tehnici, cel puțin forme romane adaptate la exigențele gustului populației locale. Se pot cita, cu titlu de exemplu, unele tipuri de strachină¹⁷ și atît de cunoscutele amfore carpice¹⁸. Cele două specii tradiționale care se păstrează și în complexe culturale, formate după cucerirea Daciei, sînt ceramica cenușie fină lucrată la roată și ceramica lucrată cu mîna. În cazul primei categorii, care apare într-un procent ce merge între 60—90%, constatăm menținerea, în continuare, a unor forme de tradiție Latene (cana, strecurătoarea, unele tipuri de strachină, fructiera, capacul etc.), a motivisticii și a tehnicilor decorative¹⁹. În ceea ce privește ceramica lucrată cu mîna frapează marea favoare de care se

¹¹ C. Mătase, N. Zamoșteanu, I. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, Materiale, 7, 1961, p. 339 și urm.; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Buc., Ed., Merid., 1969.

¹² G. I. Smirnova, *Sanctuarul de lingă satul Dolinean din regiunea Niprului mijlociu*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 309 și urm.

¹³ N. Gostar, *op. cit.*

¹⁴ Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 99—106; Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlagenen Fuss in Dazien*, Dacia, NS, 15, 1971, p. 239—269.

¹⁵ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 112—119; Gh. Popilian, *Comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului de istorie a municipiului București*, Mai, 1980; *Contribuții privind persistența populației autohtone în provincia Dacia (sec. II—III e.n.)*.

¹⁶ S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, Materiale, 7, 1961, p. 441 și urm.; Materiale, 8, 1962, p. 513 și urm.; Gh. Bichir și Eug. Popescu, *Săpăturile arheologice de la Mătăsaru*, Materiale, 9, 1970, p. 274 și urm.; Suzana Dolinescu-Ferche, *Dulceanca*, p. 23—58; D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, Germania, 18, 1934, pag. 207; M. Constantiniu, *Săpăturile de la București Noi*, CAB, I, 1963, p. 82; Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 49 și urm.; Gh. Diaconu, *Un nou grup ceramic*, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 257 și urm.

¹⁷ Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 74—76.

¹⁸ *Ibidem*, p. 80—81.

¹⁹ *Idem*, p. 69—89.

bucură cele două forme de vase: vasul-borcan și cățuia, ca și unele din tehnicile decorative care se mențin, în unele complexe culturale aparținând dacilor liberi, pînă în secolul IV. Ne gîndim la brîul alveolat sau crestat, creștăturile pe buza vasului, impresiunile de degete, liniile în val sau drepte incizate, șirurile de triunghiuri scobite etc. Unele din aceste motive și tehnici decorative au fost întîlnite pe ceramica descoperită la Cipău-Gîrle²⁰, într-un complex atribuibil, în mod sigur, secolului IV și în unele complexe din zona Aradului²¹. Chiar dacă procentual (de exemplu în cultura carpică această specie apare în procent de 40%²² sau mai puțin, în vreme ce în cultura Chilia-Militari procentul este mai scăzut²³) producerea acestei specii nu ocupă o pondere prea însemnată, este foarte dificil să se treacă peste semnificația conservării ei, pînă la o dată atît de tîrzie.

Atrăgînd atenția asupra elementelor de continuitate, nu se poate să pierdem din vedere un alt fenomen semnificativ —, dispariția ceramicii fine pictate, ca și procentul mic pe care-l deține ceramica fină roșie în raport cu celelalte specii ceramice tradiționale. Pentru ultima categorie face excepție cultura dacilor liberi din Muntenia, la care ceramica roșie apare într-o cantitate mai mare.

Un alt sector, în care spiritualitatea dacică își dovedește puterea de supraviețuire, este acela al practicilor funerare. Trebuie să atragem însă atenția că și în acest caz unele ușoare modificări se înregistrează, mai ales, în ritual. Este vorba între altele, de dispariția completă a mormîntului tumular, fapt care trebuie să fie corelat cu restructurările de ordin social și de quasi-generalizarea obiceiurilor depunerii resturilor incinerate într-o urnă cu capac²⁴. Este de notat că practica este valabilă pentru toate grupele de daci liberi.

Cît privește pe dacii din provincie, este interesant de semnalat faptul, că formele de persistență ale culturii tradiționale sînt identice, indiferent dacă ne găsim în Transilvania, Oltenia sau Dobrogea. Avem în vedere, în primul rînd, seria de cimitire de tip Soporu-Locusteni-Enisala, care prezintă o serie de caractere comune cum sînt raportul dintre mormintele de incinerare și inhumație, și, în cazul mormintelor de incinerare, raportul dintre mormîntul cu urnă și alte tipuri de mormînt.

Și tot comună este conservarea speciei ceramice tradiționale lucrate cu mîna și anume vasul-borcan decorat în continuare cu motive ornamentale caracteristice și cățuia. Și este demn de subliniat faptul că, procentul în care apare ceramica lucrată cu mîna nu este deloc neglijabil. De pildă,

²⁰ N. Vlasa, *O pătrundere din Vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, SCIV, 16, 1965, 3, p. 500 și urm.

²¹ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Ardealului*, Apulum, VII, 1968,

²² Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 63—69.

²³ Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 49 și urm.; S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, Materiale, 7, 1961, p. 441 și urm.; Gh. Bichir, *Les Daces libres*, p. 287 și urm.

²⁴ Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 29—45; I. Ioniță—V. Ursache, *op. cit.*, SCIV, 19, 1968, 2, p. 211 și urm.; S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, Materiale, 7, 1961, p. 441 și urm.; Materiale 8, 1962, p. 513 și urm.; S. Dumitrașcu—T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșu Aurit*, AMN, 4, 1967, p. 107 și urm.; Gh. Lazin, I. Neméti, *op. cit.*, *loc. cit.*; S. Dumitrașcu, *Așezări și descoperiri dacice*, *Lucrări științifice*, Oradea, 1968, p. 239 și urm.; E. Dörner, *Dacii pe teritoriul arădean*, Ses. de Com. a Muzeelor, II, București, 1970, p. 5 și urm.

în 58 din cele 189 de morminte, dezvelite în cimitirul de la Soporul de Cîmpie, a fost descoperită ceramica dacică lucrată cu mîna. Este vorba, fie de vase întregi folosite ca urnă sau capac, fie de fragmente care au fost întrebuințate la căptușirea gropii sau depuse ritual²⁵. Descoperirile de la Locusteni²⁶ și din alte stațiuni oltene au confirmat ideea că situația de la Soporul nu constituie o excepție, ci este o caracteristică a aspectelor rurale ale culturii materiale a dacilor din provincie. În ambele localități citate, la care s-ar putea adăuga un număr impresionant de descoperiri din așezări, se întîlnesc cele două tipuri de vase dacice bine cunoscute: vasul-borcan și cătuia. Evident, proporțiile nu sînt mereu aceleași, dar unele tendințe se dovedesc a fi extrem de constante, ca de pildă aceea a scăderii frecvenței cătuirii. În afară de această categorie ceramică, totalitatea culturii materiale, cu unele mici excepții, este de caracter roman.

În ceea ce privește practicile funerare putem vorbi de un anumit conservatorism, fără ca să avem suficiente elemente, care să ne îndreptățescă să distingem exact acele aspecte în care tradiția dacică și cea romană se suprapun. Ceea ce putem afirma cu siguranță, este faptul că deși, în mare măsură, obiceiurile funerare dacice subsistă, ele au suferit totuși o serie de modificări. Atunci cînd facem această afirmație, avem în vedere faptul că, în complexele de tip Soporul-Locusteni nu mai întîlnim o serie întregă de detalii de ritual care au fost surprinse în cimitire de tip Solca-Porolisum²⁷ sau Ocnița. Gropile mari în formă de sticlă sau de butoi, depunerile de vase sparte ritual deasupra gropii, vetrele funerare au dispărut. Se quasi-generalizează, în schimb, obiceiul depunerii resturilor de la incinerare într-o urnă cu capac. Această constatare, ca și înregistrarea unor practici funerare străine, cum este depunerea în mormînt a unei monede, constituie argumente în favoarea ideii că și în acest sector al mentalității, cel mai tradiționalist dintre toate, întîlnim deja, din secolul II e.n., o serie de inovații care pot fi explicate numai prin impactul culturii romane.

Păstrarea ritului și a unor detalii de ritual funerar, a unor tehnici cum este aceea a ceramicii lucrate cu mîna, ca și predilecția pentru anumite tipuri de bijuterii, cum sînt cerceii filigranați în formă de coșuleț, pe care le putem considera forme de persistență ale culturii tradiționale, mai ales în mediul rural, nu echivalează cu refuzul adoptării oricăror forme de cultură romană, în principal a limbii latine

În perioada post-aureliană tendința de renunțare la tehnicile și obiceiurile tradiționale continuă să se accentueze. Trebuie să subliniem din

²⁵ D. Protase, Soporul de Cîmpie, Ed. Acad., Buc., 1976; D. Protase, I. Țigară, Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie, Materiale, 6, 1959, p. 383 și urm.; D. Protase, Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie, Materiale, 8, 1962, p. 527 și urm.; Idem, Le cimetière de Soporul de Cîmpie, Dacia, NS, 13, 1965, p. 291 și urm.; idem, Considerations sur les rites funéraires des Daces, Dacia, NS, 6, 1962, p. 173 și urm.; idem, Rituri funerare, Ed. Acad., Buc., 1971.

²⁶ Gh. Popilian, Traditions autochtones dans la céramique provinciale, Thraco-Dacica, Buc., 1976, p. 276 și urm.

²⁷ M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca, Materiale, 8, 1962, p. 160 și urm.; M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, Șantierul arheologic Porolisum, Materiale 7, 1961; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, Șantierul arheologic Porolisum, Materiale, 8, 1962, p. 485 și urm.

nou, că fenomenul este general, chiar dacă formele lui de manifestare îmbracă aspecte particulare într-o zonă sau alta a spațiului carpato-dunărean.

Indiferent însă de această tendință, unele specii și forme ceramice cum sînt cele două tipuri de vase lucrate cu mîna, borcanul și cătuia, continuă să apară, și încă în cantități destul de mari, fie în complexe arheologice aparținînd populației autohtone din fosta provincie, ca de exemplu la Bratei (cimitirul 1), Sighișoara, Hărman, sau în teritoriile temporar cedate de imperiu unor grupe de populație alogenă, inclusiv în așezări sau cimitire aparținînd culturii Sîntana. Important este și faptul că, în primele trei decenii ale secolului V, motive decorative specifice cum sînt brîul crescat, creștăturile, liniile drepte sau în val incizate, împunsăturile de degete, impresiunile cu pieptenele se întîlnesc în continuare pe vasele lucrate cu mîna. Avem în vedere, în primul rînd, ceramica lucrată cu mîna din cimitirul nr. 1 de la Bratei²⁸ și din așezarea de la Sighișoara²⁹. La Bratei, de pildă, au fost întîlnite toate tehnicile și motivele decorative menționate mai înainte. Și este interesant că, un motiv decorativ atît de caracteristic, cum este brîul alveolat a fost folosit pentru a decora vase de provizii lucrate la roată. În ceea ce privește formele însă, asistăm la accentuarea tendinței de dispariție a cătunii și de menținere exclusivă a vasului-borcan. Afirmația se întemeiază pe faptul că, într-un cimitir de mare întindere, ca acela de la Bratei, cătuia nu mai apare decît în două exemplare. Și tot sporadică este apariția ei în așezarea de la Sighișoara. Numai în complexe culturale, cum este cel surprins în așezarea de la Hărman, ceramica dacică lucrată cu mîna mai apare într-un procent considerabil.

Situația semnalată la Hărman³⁰, ca și descoperirea unor complexe, la Cipău-Gîrle, ne obligă să admitem că în Dacia post-aureliană nu putem vorbi de o cultură materială uniformă, cel puțin pentru secolele III—IV. Pe de o parte, constatăm existența unei culturi orășenești, de caracter pur roman (ex. Alba Iulia, Porolissum, Potaissa).

Pe de altă parte, subsistă o cultură materială a cărei componentă covârșitoare este cea romană, dar în care elementele tradiționale sînt încă vizibile. Este cazul descoperirilor de la Bratei-Sighișoara. În sfîrșit, se cunosc complexe culturale în care componenta dacică este precumpănitoare (ex. Cipău-Gîrle). Situația se complică și prin aceea, că unele detalii de ritual surprinse la Bratei (vetre rituale, cioburi așezate deasupra gropii, sacrificiile de cai) nu sînt cunoscute în cimitirele de tip Soporu-Locusteni și ne duc înapoi în perioada anterioară cuceririi romane³¹. Rezolvarea problemei nu pare să fie atît de complicată, deși, în momentul de față nu dispunem de descoperiri arheologice care să ne poată îngădui stabilirea etapelor unei atari evoluții. Oricum, ni se pare ca singura soluție posibilă existența, în Dacia Romană, a unor grupe de daci care au păstrat și acele

²⁸ L. Bârză, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania*, Ed. Acad., Buc., 1973.

²⁹ Gh. Baltag, R. Harhoiu, *Cercetările de la Sighișoara*, Com. Institutul de Arh. Buc., 1980.

³⁰ M. Marcu, *Continuitatea populației autohtone în S—E Transilvaniei*. Rezumatul tezei de doctorat, Buc., 1980. Vezi și K. Horedt, în *Marisia*, IX, 1979, p. 63 și urm.

³¹ Cornelia Stoica, *Ritul și ritualuri la geto-dacii din Nordul Cîmpiei Române*, comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului de istorie a municipiului București, 1980.

practici funerare pe care nu le mai întâlnim în cimitirele de tip Sopor de Cîmpie-Locusteni.

Este un aspect pe care cercetarea viitoare va trebui să-l lămurească. După cum ni se pare că sînt necesare studii de mai mare finețe pentru a se ajunge la înțelegerea mai clară a locului și rolului ceramicii tradiționale în aria culturii Sîntana de Mureș. Astfel de studii sînt mai ales, necesare pentru Muntenia de vest — Moldova unde ne apare, ca extrem de urgentă, necesitatea distingerii culturii populației locale de aceea a populației alogene.

Din momentul încetării complexelor culturale amintite, se înregistrează evoluții ușor deosebite în diferite arii geografice. În unele regiuni, cum este Transilvania centrală și poate părți din Oltenia asistăm, pînă spre mijlocul secolului V, la dispariția completă a acestor tradiții, dispariție care poate fi explicată prin topirea a tot ceea ce înseamnă lumea dacică în masa populației romanice. Reactivarea aici a acestui substrat nu se produce decît în condițiile instabilității politice, din a doua jumătate a secolului VI și din secolul VII.

Impresia este că pe seama reactivării acestui substrat trebuie pusă, în parte, recrudescența ritului incinerăției într-o vreme în care dovezile difuziunii în masă a creștinismului sînt evidente.

În alte regiuni cum este Moldova centrală și de nord sau jumătatea estică a Munteniei în aria culturilor Cireșanu-Costișa-Botoșana I (sec. V—VI), elementele tradiționale dacice sînt mai puternice și mai persistente. Explicația trebuie căutată în diferența de grad de romanizare a celor două zone.

Precizăm că aceste tradiții continuă să fie mai evidente în perpetuarea unei anumite specii ceramice, dar cu un repertoriu de forme îngustat prin dispariția cătușii. Acest fapt poate fi eventual explicat prin transformări în mentalitate și în ritual.

Trebuie să adăugăm de asemenea că, în perioada de care ne ocupăm, nimic sau aproape nimic, nu se mai păstrează în vechile motive și tehnici ornamentale specifice ceramicii dacice. Tradiția de care aminteam se referă la forma și la tehnica de lucrare a vaselor. Fenomenul este valabil și în cazul culturilor din perioada imediat următoare — Ipotești-Cîndești-Ciurelu³², Botoșana II³³, Bratei 2 (sec. VI—VII)³⁴, cînd în categoria ceramicii lucrată cu mîna mai subsistă un procent infim de vase, care pot fi atribuite unei tradiții dacice. În rest, și în ceea ce privește ceramica lucrată

³² D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 210 și urm.; Vl. Zirra, M. Tudor, *Săpăturile de la Crîngăși*, Materiale, I, 1954, p. 39 și urm.; p. 189 și urm.; S. Morintz, *Săpăturile de la Dealul Ciurel*, Materiale, 6, 1959, p. 770 și urm.; Materiale, 8, 1960, p. 762 și urm.; Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 56 și urm.; V. Leahu, *Săpăturile de la Cățelu Nou*, CAB, I, 1963, p. 34 și urm.; S. Dolinescu-Ferche, *Ciurel*, Dacia, NS, 23, 1979, p. 179 și urm.; V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești*, SCIV, 15, 1964, p. 485 și urm.; idem, *O nouă cultură arheologică*, Ses. de Com. St. a Muzeelor, II, 1970, p. 104 și urm.

³³ Dan Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale în Moldova*, Carpica, 2, 1969, p. 253 și urm.; idem, *Teritoriul est-carpatic al României*, Iași, Junimea, 1978, p. 39 și urm.

³⁴ I. Nestor, Eug. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de Bratei*, Materiale, 10, 1973, p. 191 și urm.

la roată și, mai ales, în orfevrie, constatăm o puternică amprentă romano-bizantină. Această influență se explică, în primul rând, prin reînălțarea autorității imperiului la Dunăre și a posibilei integrări a unei părți din spațiul nord-dunărean în structuri administrative romano-bizantine și, în al doilea rând, prin intensificarea circulației monetare și a importurilor. Influența de care vorbim nu se exercită numai de-a lungul Dunării și a regiunii imediat limitrofe, ci este tot atât de puternică și dincolo de Carpați, în Transilvania și în Moldova, și amănunt important, și în mediul autohton și în mediul alogen. Acesta este și motivul pentru care, ni se pare că nu greșim, atunci când considerăm întreg spațiul carpato-dunărean drept o *provincie culturală romano-bizantină*.

Ne întemeiem această afirmație, nu atât pe constatarea circulației la nordul Dunării a unor produse provenind din ateliere romano-bizantine (monede, piese de port și de podoabă, opaițe, vase smălțuite, amfore), cât pe împrejurarea că avem dovada categorică a producerii în serie, aici, a unor piese de podoabă sau de port de *imitație romano-bizantină*.

Descoperirea de tipare pentru turnat bijuterii (cercei de diferite tipuri, pandative, mărgele), piese de centură sau cruci în numeroase localități (București³⁵, Străulești și Soldat Ghivan, Costești³⁶, jud. Iași, Lozna³⁷, jud. Suceava, Cristur³⁸, jud. Harghita, Dumbrăveni³⁹, jud. Sibiu, Budureasca⁴⁰, jud. Prahova, Felnac⁴¹ în Banat etc.), presupun existența unei adevărate „industrii” locale care produce bijuterii de imitație romano-bizantină. Tehnica era atât de bine stăpînită, încît meșterii locali puteau realiza chiar și piese mai complicate, cum sînt cerceii stelați (tiparul de la Costești, jud. Iași) sau piesele de centură (Dumbrăveni, Felnac).

Ni se pare că nu greșim, atunci când afirmăm că, în aceste condiții, este greu să se deosebească între obiectele care sînt efectiv importuri, cele care sînt produse local. Fără îndoială că finețea execuției și calitatea sau puritatea materiei prime pot fi folosite drept criteriu în distingerea celor două categorii de obiecte.

Nu este ușor să se demonstreze în ce măsură, în alte sectoare ale artei, tradițiile dacice s-au conservat mai puțin alterate. Ne gîndim, între altele, la opere de artă realizate pe un suport perisabil, pe lemn de exemplu, la producțiile literare, la tradiții, practici sau ritualuri care nu mai pot fi identificate arheologic.

³⁵ M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine*, SCIV, 17, 1966, 4, p. 665 și urm.

³⁶ Dan Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine*, SCIV, 21, 1970, 1, p. 97 și urm.; Idem, Teritoriul est-carpatic, fig. 6.

³⁷ Ibidem, fig. 5, 4.

³⁸ Z. Szekely, *Elements byzantions*, Dacia, NS, 15, 1971, p. 353 și urm.

³⁹ N. Fettich, *Das Kunstgewerbe der Awarenzeit*, AH, I, 1926, p. 33, Tf. VII, 2; P. Reinecke, *Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren*, Germania, XII, 1928, p. 96; K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 397, 401; D. Csallány, *Archäologische Denkmäler*, Budapest, 1956, II, p. 112.

⁴⁰ Informație V. Teodorescu. L. Bârză, *Continuarea creației materiale și spirituale*, București, 1979, p. 67, fig. 14.

⁴¹ J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, vol. II, Braunschweig, 1905, p. 392 și urm.; p. 747 și urm.; vol. III, Taf. 446; P. Reinecke, *op. cit.*, p. 95; D. Csallány, *op. cit.*, p. 115.

În cea mai mare măsură, această producție ale cărei dimensiuni și valoare artistică sînt imposibil de reconstituit, rămîne pentru noi un bun iremediabil pierdut. Singura noastră șansă de a realiza o infimă parte din frumusețea ei este încercarea de a discerne în folclor și în arta populară, acele elemente care pot fi considerate ca provenind din cel mai adînc substrat al poporului nostru.

TRADITIONS ET INFLUENCES AU BAS-DANUBE

Résumé

L'étude expose les principaux étapes et formes du processus d'assimilation de la civilisation dace après l'établissement de la province par les Romains en 106 n.é. Le phénomène est suivi sur tout le territoire habité par les Daces et est analysé uniquement en relation avec les résultats des recherches archéologiques.

Prenant comme point de départ l'idée que l'assimilation linguistique des Daces doit avoir son correspondant dans la culture matérielle, l'auteur attire l'attention sur la modification graduelle de ceux des aspects de la culture dace qui avaient persisté après l'établissement de la province romaine — les techniques artisanales, le rituel funéraire — les plus tardifs étant observables dans des ensembles des IVe—Ve siècles (Bratei, cimetière no. 1, Sighișoara „Dealul Viilor“).

De même, on met en évidence les transformations, subies par toutes les variantes de la culture matérielle, en précisant que, dans ces aires, les plus tardives survivances de la culture traditionnelle ne dépassent pas les VIe—VIIe siècles.

Le processus mentionné est le résultat de l'intégration de l'espace carpato-danubiano-pontique dans l'aire de la civilisation romaine et byzantine.